

Elżbieta Laskowska

Językowy obraz egzystencji człowieka
w pracach pisemnych uczestników
olimpiady polonistycznej

Nic dziwnego, że język ma charakter antropocentryczny. Jest przecież najdoskonalszym sposobem porozumiewania się człowieka z człowiekiem. Jak wynika z badań (por. np.: Buttler 1978; Tokarski 1990), antropocentryzm to jedna z najważniejszych cech leksyki potocznej. Badanie językowego obrazu człowieka w tekstach powinno potwierdzić ów antropocentryzm, nawet jeśli przedmiotem badań uczynimy teksty inne niż potoczne. Badanie takie powinno ponadto pokazać pewne charakterystyczne dla poszczególnych typów tekstów rysy człowieka.

Przedmiotem swoich obserwacji uczyniłam prace pisemne uczestników olimpiady polonistycznej. Starałam się dostrzec, w jaki sposób młodzież kreuje wizerunek człowieka. W tym miejscu przedstawię tylko część moich rozważań na ten temat. Omówię te wybrane z prac uczniów wypowiedzi, które wiążą się z usytuowaniem człowieka jako jednostki w przyrodzie i społeczeństwie. Wniosków nie można oczywiście uogólniać, ponieważ badana młodzież stanowi swoistą elitę¹. Młodzież wybierała różne tematy². Przedmiotem opisu

¹ Ograniczenie dotyczy także środowiska i czasu. Analizie poddałam 63 prace pisane przez uczniów przystępujących do okręgowego etapu w Bydgoszczy w roku 2000.

² Najczęściej wybieranym tematem był temat *Człowiek w sytuacji granicznej. Odwołaj się do tekstów literatury dawnej i współczesnej* (27 osób). Na drugim miejscu wybierano temat *Sen a literatura – jak i po co utwory naśladują marzenie senne oraz w czym sny przypominają literaturę?* (12 osób). Niewielkim powodzeniem cieszył się temat *Czy żyjemy bez mitu? Odpowiedz na to pytanie, przywołując literaturę współczesną* (2 osoby). Wybrane też były interpretacje tekstów poetyckich: J. A. Morsztyna *Pszczółka w bursztynie* (9 osób), M. Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej *La précieuse* (4 osoby), K. Wierzyńskiego *Dziki gęsi* (6 osób). Nikt nie wybrał do interpretacji utworu C. K. Norwida *Ostatni – despotyzm*. Dla specjalizacji teatrolologicznej przygotowano trzy tematy: *Jesteś dyrektorem teatru w swoim mieście. Jaki repertuar zaproponował(a)byś na najbliższe sezony i dlaczego?* (wybrały 2 osoby), *Czy w teatrze*

był w pracach uczniów najpierw człowiek jako homo sapiens, każdy człowiek³, niezależnie od miejsca i czasu, w którym został przez los usytuowany:

1. *Człowiek, czym jest? To zwierzę dwunożne, zakompleksione stworzenie z dużą głową i dwiema rękami. To anioł – ma rozum i wolną wolę. Nie, to byt pośredni, który częściej niżby chciał kieruje się instynktem [...]*⁴.

Taki człowiek jest bardzo często opisywany jako członek wspólnoty, do której poczuwa się autor pracy. Stąd użycie formy 1. osoby liczby mnogiej. Oto jeden z licznych przykładów:

2. *Zapominamy o naszych korzeniach, lekceważąco odnosimy się do wielkich wydarzeń historycznych, nie kultywujemy tradycji. Generalnie wiemy żyć w życiu jałowym, pustym, egzystencję suchą i wyzbytą jakichkolwiek elementów twórczych.*

Często autor tej samej pracy raz używa form 3. osoby liczby pojedynczej, a raz 1. osoby liczby mnogiej. Zupełnie wyjątkowe są inne formy. W jednej z prac pojawiła się 2. osoba liczby pojedynczej:

3. *Stoisz, powiedzmy pośrodku pola, zresztą jak chcesz, może właśnie odpoczywasz na jednym z górskich szczytów, to nieważne.*

Wydaje się, że ten sposób pisania traktuje autorka jako swoisty ozdobnik retoryczny.

Uczniowie piszą także o konkretnych ludziach. Są to autorzy omawianych utworów, wyjątkowo inni twórcy, np. aktorzy czy filozofowie, a także bohaterowie utworów literackich:

4. *Na granicy znalazł się także pozytywistyczny „Faraon” Bolesława Prusa.*

Zdarza się też dość często, że uczniowie piszą o sobie:

5. *Pewien czas temu, zupełnie przypadkowo postanowiłam przeczytać „Nanę” Emila Zoli.*

Tak ujęty człowiek jest opisywany najpierw jako byt, który istnieje:

6. *Istnienie jednostki, sens bytu i niepewna przyszłość są przedmiotami pytań wielu pokoleń.*

---

wszystko wolno? Porównaj teatr współczesny z teatrem innych epok (wybrany przez 1 osobę), Rok Mickiewicza, rok Słowackiego w polskim teatrze: Twoje refleksje (nikt nie wybrał).

³ Nje zajmuję się w tym miejscu sposobami nazywania człowieka. Ta kwestia została opisana przeze mnie w innym miejscu, zob. Laskowska 2002.

⁴ Cytaty przytaczam bez poprawek.

Sporo wypowiedzi wie się z życiem w aspekcie biologicznym, choć nie jest to wyłącznie stwierdzanie faktu. Autorzy prac wypowiedzaj się nie jako znawcy biologii, lecz jako humaniści:

7. [...] człowiek to wędrowiec, który wyrusza z punktu narodzin do drzwi śmierci.
8. Człowiek w sytuacji granicznej przypomina linoskoczkę balansującą pomiędzy życiem a śmiercią.

O samej śmierci też można znaleźć wiele wypowiedzi. Oto jedna przykładowa:

9. Kiedy bólowi psychicznemu, cierpieniom po stracie ukochanych osób, towarzyszy ból fizyczny, a co za tym idzie – zjawisko „wszechpotężnej i wszechogarniającej megaśmierci”, jak o II wojnie światowej pisze Anna Pawełczyńska.

W świetle wypowiedzi olimpijczyków życie stanowi dla człowieka wartość, dlatego człowiek zabiega o nie, nawet jeśli nie jest tego do końca świadomy:

10. O mur rozbijają głowy wykreowani programowo bohaterowie i ludzie, którzy ten czas próby przetrwali nieświadomie.

Jest jednak pewna tragiczna okoliczność – ycie jest krótkie:

11. Ciężko jest znaleźć czas na rozmyślanie o tym, co naprawdę istotne – o sensie istnienia. Ale warto byłoby to zrobić, bo żyje się tylko raz, a w dodatku bardzo krótko.
12. Umieramy, zanim zaczniemy naprawdę żyć.

Nie znalazłam w pracach uczestników olimpiady wypowiedzi na temat radości życia.

Kolejnym wątkiem w wypowiedziach na temat egzystencji człowieka jest jakość życia. Autorzy prac zwracają uwagę na biologiczne podobieństwo życia ludzkiego i zwierzęcego (zob. przykład 1), jest jednak także mowa o różnicach:

13. [...] różnimy się od zwierząt – mamy rozum i serce.

Odmienność ta nie gwarantuje jednak człowiekowi swobodnego kierowania swoim losem, jest on bowiem zależny od praw natury i historii:

14. Człowiek w rzeczywistości jest słaby. Tak jak to ujęła Wisława Szymborska, stanowi jednostkę poddaną prawom natury, podległą całej historii.

Bycie człowiekiem wiąże się też z posiadaniem wolnej woli. I tu mamy egzystencjalny paradoks: człowiek jest wolny w tym sensie, że dokonuje wyboru, ale równocześnie nie jest wolny, bo wybrać musi:

15. *Konsekwencją tej walki jest konieczność wyboru [...].*

Nie tylko do dokonywania wyborów człowiek jest zmuszany przez siły natury lub historii. Słowo „musi” i jego ekwiwalenty semantyczne pojawiają się w pracach dość często. Oto przykłady:

16. *Myślę, że trudne sytuacje życiowe to próba, jaką musi przejść człowiek, by udowodnić swoją wzniosłą istotę bytu.*

17. *I gdy w przyszłości, kiedy będę już czytać tylko to, co lubię, a nie to, co muszę [...].*

18. *Życie to lekcja. Lekcja najtrudniejsza z możliwych. Z niej nie można uciec, jej nie można usprawiedliwić.*

Przymusowi i brakowi możliwości bliska jest powinność. Autorzy prac olimpijskich piszą o niej dość często. Posługują się tu określeniami „powinien”, „nie powinien”, „należy”, „nie należy”, „nie móc”, „trzeba”. Powinności dotyczą bardzo różnych dziedzin życia. Najpierw mowa jest o godności życia i postawach ludzkich:

19. *Uważam, że człowieczeństwo to sacrum, które trzeba chronić, o które trzeba walczyć.*

20. *Niejednokrotnie kończy się egzaminem, do którego podchodzimy nie wiadomo kiedy, a który mimo wszystko (a może właśnie dlatego) NALEŻY zdać.*

21. *Obok nas toczy się świat, żyją ludzie, wobec których nie możemy być obojętni.*

22. *Ludzie powinni postrzegać chwile tragiczne za normalne, podobnie jak postrzegają momenty szczęścia.*

Przykład 22. pochodzi z rozważań o Księdze Hioba, prawdopodobnie stanowi próbę określenia postawy bohatera Księgi, a nie wyraz poglądów autora pracy. Nie jest to jednak wyraźnie przez ucznia zaznaczone. Powinności dotyczą także poczynań społecznych człowieka. Autorka pracy wyobraża sobie, że jest dyrektorem teatru i pisze:

23. *Uważam, że na początku powinnam zadać sobie pytanie czego oczekuje dzisiejsza publiczność [...].*

Uczniowie piszą też o powinnościach dotyczących życia psychicznego:

24. [...] *nie powinniśmy bać się marzeń, w głębi serca należy pozostać dzieckiem.*

Mimo iż człowiek ma wiedzę o koniecznościach i powinnościach oraz dysponuje pewnymi wzorcami postępowania, czuje się zagubiony:

25. [...] *czuje się zagubiony w świecie, w którym żyje.*

Człowiek musi dokonywać wyborów, a świat, w szczególności świat współczesny utrudnia to człowiekowi:

26. *Jesteśmy zewsząd otoczeni przez ogłuszający bełkot, z którego wydobyć uniwersalnych wartości łatwo się nie da.*

Taki jest w świetle badanych prac los człowieka i jakość jego życia. Ta niezależna od człowieka sytuacja spleta się czasem z jego własnymi czynami:

27. *Literatura współczesna dostarcza wystarczającą ilość przykładów, gdzie dramatyczna sytuacja, w jakiej znajduje się człowiek jest następstwem jego postępowania.*

Niewiele wypowiedzi odnosi się do miejsca i czasu, w których znajduje się człowiek, jego przynależności czy stanu posiadania. Oto jeden z niewielu przykładów:

28. *Adam i Ewa dysponowali wszelakimi dobrami, mieszczącymi się w granicach Edenu.*

Wśród nazw stanów swoją liczebnością zwracają uwagę nazwy możliwości. W tym miejscu załamuje się w miarę jednolity – jak dotąd – obraz stanu opisywanego przez uczniów człowieka. Z jednej strony mamy więc przymus wynikający z natury i praw społecznych, z drugiej duże możliwości. Możliwości te dotyczą postawy człowieka:

29. [...] *udowodnił sobie i całemu światu, że posiada niezmierzone możliwości, ocalił godność, zyskał utracony szacunek.*

Nie znalazłam w analizowanych pracach wypowiedzi na temat możliwości fizycznych albo poznawczych człowieka. Wszystkie teksty odnoszące się do tej kwestii dotyczą woli uratowania godności człowieka albo poczucia sensu jego życia. Oto jeszcze jeden przykład:

30. *Życie jest absurdem i „pótcieniem”, jednak my dzięki naszym dążeniom możemy to zmienić.*

„Móc”, „być w stanie”, „umieć”, „potrafić”, „mieć prawo” – to najczęstsze określenia tego, co człowiek może:

31. *Choć przed popełnieniem tego czynu wiele dni spędził na rozmyśleniu nad celowością i sensownością zbrodni i w ostateczności doszedł do wniosku, że ma do tego pełne prawo, już w momencie zabijania dochodzi do głosu strach i liczne wątpliwości.*

Zdarza się też czasem, że człowiek czegoś nie może albo nie potrafi, niemożność ta nie wynika jednak z praw egzystencji, lecz z aktualnie przeżywanym stanem:

32. *„Treny”, które Jan z Czarnolasu napisał po tym nieszczęściu, ukazują nam dramat człowieka nie potrafiącego początkowo poradzić sobie z przerażającą go sytuacją.*

Wypowiedzi na temat możliwości człowieka czy nawet też chwilowego braku możliwości stanowią najbardziej optymistyczny element językowego obrazu egzystencji człowieka w pracach licealistów. Ogólny obraz tejże egzystencji jest pesymistyczny, można by rzec nawet – ponury. Oto jeszcze jeden przykład pokazujący tę cechę:

33. *Brak szacunku dla życia, bezwzględna walka o przetrwanie, degradacja człowieka, bycie tylko organizmem biologicznym kierującym się najniższymi instynktami – na takie wykreowanie obrazu istoty ludzkiej pozwolił sobie drugi człowiek. Jest to smutne potwierdzenie słów Zofii Nałkowskiej „Ludzie ludziom zgotowali ten los” i sprawili, że dzisiaj żyjemy w świecie bez żadnych mitów.*

Autorka pracy, z której pochodzi przykład 33., nawiązuje wprawdzie do czasów wojny i okupacji, jednakże cytat z Nałkowskiej odnosi ogólnie do relacji człowieka z człowiekiem. Biorąc pod uwagę fakt, że słowo „mit” rozumiane jest przez uczennicę błędnie jako „wartości”, „ideały”, przyznać trzeba, że pesymizm wyłaniający się z podanej tu przykładowo pracy jest ogromny. Stanowi on jednak wyraźny rys charakterystyczny dla całego analizowanego materiału.

Brak miejsca nie pozwala na opis innych właściwości językowego obrazu człowieka w pracach uczestników olimpiady polonistycznej. Wiele ciekawych spostrzeżeń przyniesie – jak się należy spodziewać – opis stanów i procesów psychicznych oraz czynności. Wszystko to złagodzi zapewne wyłaniający się z przedstawionego w tym miejscu ciemny obraz ludzkiej egzystencji. Warto by jednak zastanowić się nad przyczynami takiego ujmowania obrazu człowieka przez młodzież. Czy obraz ten wynika z doboru lektur szkolnych?

Zapewne tak. Czy stanowi nałożenie się obrazu przeniesionego z lektur na inne obrazy, z którymi stykają się młodzi ludzie? Obraz człowieka w mediach, z których korzystają wszyscy, także szkolna elita polonistyczna, odbija się w przedstawionej przez uczniów wizji świata. Czy do takiej wizji prowokowały sformułowane przez organizatorów olimpiady tematy? Wielu uczniów pisało o człowieku w sytuacji granicznej. Młodzież analizowała teksty mogące prowokować do pesymistycznych rozważań egzystencjalnych. Ale był też temat skłaniający do opisu relacji między snem a literaturą. Uczniowie, którzy wybrali ten temat, stwierdzali czasem, że tylko w snach człowiek może być szczęśliwy, bo rzeczywistość jest zbyt okrutna, a przynajmniej niezbyt ciekawa:

34. *Właśnie sen jest największym sprzymierzeńcem ludzkości w walce z obowiązkami, życiem, zmęczeniem; pozwala nam oderwać się od szarej rzeczywistości i poszybować na skrzydłach marzeń sennych tam tylko, gdzie zechce nasza wyobraźnia.*

Z drugiej jednak strony sny mogą być pełne koszmarów:

35. *Tak jak sny, które bywają przerażające lub też zachwycające, tak literatura przedstawia obrazy straszne, jak i cudowne.*

Odnaleziony w pracach uczniów obraz egzystencji ludzkiej przypomina w niektórych rysach koncepcje człowieka charakterystyczne dla filozofii egzystencjalizmu. Nazwiska filozofów pojawiają się zresztą sporadycznie w pracach, w tym także nazwisko Sartre'a. Nie wydaje się jednak, by dogłębne studiowanie tej filozofii leżało u podstaw uczniowskiej wizji człowieka. Być może zresztą, że jest to nie tyle wizja młodzieży, ile wizja, jaka – zdaniem młodzieży – jest oczekiwana przez członków jury, oceniających prace. Sprawdzenie tego przekracza moje kompetencje. Tak czy inaczej przedstawiony tu opis polecam uwadze nauczycieli języka polskiego i autorom programów szkolnych, a także samej młodzieży.

Bibliografia

- Buttler D., 1978: *Kategorie semantyczne leksyki potocznej*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław, s. 37-45.
- Laskowska E., 2002: *Sposoby nazywania człowieka w pracach pisemnych uczestników olimpiady polonistycznej*, [w:] *W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury polskiej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Polańskiemu*, red. H. Synowiec, Katowice, s. 524-530.
- Tokarski R., 1990: *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Wrocław, s. 69-85.

Summary

The author analyses the written works of participants of the Polish language Olympiad on the basis of lexical and phraseological language expressions referring to the existence of human beings. These expressions name the human being as a biological and social creature, dependent on the law of nature and having their own free will as well the human being, who lives and dies, surviving tragic events. The author concludes that the analysed texts show a very pessimistic picture of the human being.